працював над трилогією «Ост», в якій розповів про родину Морозів, починаючи з 1917 і закінчуючи 60-ми роками. Автор не лише хронікально описав події, але й обговорив соціальні проблеми і висловив своє ставлення до них. У пригодницькому романі «Чого не гоїть вогонь» (1948-1958) автор вперше порушив тему боротьби Української повстанської армії проти фашистської і радянської імперії, а у творі «На твердій землі» письменник відобразив життя українських переселенців. У.Самчук писав мемуари, а у книзі «Планета Ді-Пі» (1979) зібрано його щоденникові записи і листи.

Хоча У.Самчук та О.Стефанович проживали за межами України, вони збагатили українську літературу своєю творчістю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стефанович О. Зібрані твори. - Торонто, 1975. -304 с.
2. Волинські дороги У.Самчука. Збірник / Упорядник Поліщук Я. - Рівне, 1993. - 104 с.

The information about such famous people from Volyn as O.Stephanovych and U.Samchuk is given in the article. The focus is on their most important pieces of work created abroad. The main idea is that they enriched Ukrainian Literature.

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОШИРЕННЯ ПРОТЕСТАНТИЗМУ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В ІІ ПОЛОВИНІ XVI СТ.

Костянко О.П.

Міжнародний університет «РЕГІ» імені акад. Степана Дем янчука

Понад тисячу років на український землі існує християнство. З ним прямо чи опосередковано пов’язаний соціальний, економічний і духовний прогрес, не дивлячись на війни, різноманітні соціальні катаклізми й круті історичні повороти.

В сучасній Украйні до складних і протиречивих соціальних, економічних, політичних й ідеологічних проблем належить і розкол православної церкви, і зміцнення позицій католицизму та греко-католицької церкви, і поширення сучасного протестантизму в різноманітних сектантських формах. Для вирішення цих надзвичайно важливих і в той же час надто складних проблем потрібні не тільки добрі наміри й бажання, а й глибокі знання історичного досвіду попередніх поколінь. Національним лідерам необхідно заглядати в глибину вітчизняної історії й на цій основі вчитись робити об’єктивні висновки й вміло визначати магістральний шлях розвитку України.

Вивчення історії поширення протестантизму на українській землі почалось ще в другій половині XIX ст. Миколо Костомаров, Михайло Драгоманов, Михайло Грушевський, Іван Огієнко залишили нам значний фактичний матеріал та його аналіз. Впродовж XX ст. ця проблема розглядалась в загальному плані. Останнім часом з’явились цікаві спеціальні дослідження з історії протестантизму на території України Н. Яковенко, В. Любащенко, П. Русина.

Проте, ще потребують подальшого дослідження проблеми, пов’язані з територіальними рамками, в яких поширювались протестантські ідеї, з відношенням козацтва до протестантизму, з його впливом на розвиток культури та духовності українського народу.

Автор даної розвідки спробував осмислити вплив європейської Реформації та її протестантського різновиду на економічне, соціальне релігійне й культурне життя на території України в другій половині XVI ст. Шістнадцяте століття посідає особливе місце в історії України. Це тоді українські землі остаточно перейшли під нещадну католицьку владу Речі Посполитої, а народ був підданий жорстокій економічній, політичній, національній та духовній експлуатації, гнобленню та насильству.

Польському католицькому духовенству завдяки безпринципності ряду православних священнослужителів в 1596 р. вдалось нав’язати Брестську унію, якою було покладено початок уніатству. І в кінці ж цього століття запорозьке козацтво вийшло на арену суспільного життя як провідна сила українського народу, як лідер у боротьбі проти католи-

цизму й уніатства під лозунгом «За віру руську, за віру православну!» Якраз у XVI ст. на територію України проникає і поширюється протестантизм, який виник в Західній Європі на основі принципів Реформації як протестна те чія проти Ватикану й усієї системи середньовічного католицизму.

Які ж причини поширення протестантизму на теренах православної України?

Відповідь на це питання можна знайти на основі аналізу тогочасного суспільно-політичного життя всього європейського континенту, в першу чергу, Речі Посполитої.

На початку XVI ст. загострились стосунки між західними (польським) й східними (російським) сусідами України із-за претензій встановити панування над її землями. Нагадаємо, що після розвалу Київської Русі українські землі стали бездержавними й входили до складу Великого Литовського князівства. Після об'єднання Литви й Польщі в одній державі «Річ Посполита» на основі рішень «Люблінської унії» (1569 р.) вони поступово перейшли до рук польських магнатів. Але на рол ь панівної сили над Україною претендувала й Московська держава. На цьому тлі зіткнулись два державницькі і два церковні принципи. З одного боку - необмежена російська монархій та хиткий республіканізм Речі Посполитої, з другого - постійні зазіхання католицизму на православний Схід. При цьому нагадаємо, що під ударами турок в середині XVI ст. впав православний центр - Константинопіль. Московська патріархія стала провідником православ'я.

Якщо російський абсолютизм пройшов випробовування на міцність боротьбою проти татаро-монгольського іга, то польський республіканізм підточував міць власної феодальної держави: Польська шляхта постійно вимагала від короля поступок для себе, а католицька церква, формально підтримуючи короля, перш за все турбувалась про свої власні маєтності та привілеї. А вони були в неї надто великими. Згідно даних польської історіографії католицьке духовенство тримало в своїх руках дві третини польських сіл До цього ж слід додати моральні вади католицького духовенства, зловживання духовних пастирів своїм саном. Все це викликало глибоке незадоволення як в середовищі польських магнатів, так і серед широких селянських мас і спонукало до критичного переосмислення католицьких догматів, до потреби співставлення їх із вченням та практикою християнства апостольських часів. Перелічені вище проблеми стали сприятливим ґрунтом для поширення західних реформаційних ідей - лютеранства, кальвінізму, антитринітаріїв-соціністів, яких називали ще «польськими братами».

Вже в першій половині XVI ст. протестантизм у Польщі набув широкого розмаху. Це викликало глибоке занепокоєння в середовищі католицької ієрархії, яка наполегливо вимагала від короля рішучих заходів проти «протестантської єресі». Збагнувши загрозу існуванню власної католицької держави, польська знать на чолі з королем провела в другій половині XVI ст. жорстку контрреформацію. Це перетворило Польщу, за визначенням М. Грушевського, із вільнодумного краю в царство «темної реакції та клерикалізму»[2]. На українських землях, що в другій полови XVI ст. повністю перейшли до рук польських магнатів, існували крім названих загальнопольських проблем, свої національні специфічні чинники, які безпосередньо впливали на церковне й суспільне життя.

Це - намагання польської еліти разом із католицьким духовенством полонізувати та окатоличити українців;

- жорстка економічна експлуатація та політичне гноблення жителів України, що викликало всенародний опір;

-діяльність православних церковних братв та літературно-освітніх осередків. І братчики, і провідники осередків обстоювали самобутність українського народу з позиції православ'я;

- невизначеність устоїв життя української православної церкви.

Після захоплення Константинополя турками влада православного вселенського патріарха стала номінальною. Проте, він не відмовився від прерогативи впливу на українську церкву, бо вона була значним джерелом матеріального утримання і його самого, : його кліру. В той же час польський король привласнив собі право роздавати на свій розсуд православні духовні посади. Це призвело до того, що на території України православними пастирями та ієрархами часто ставали особи, які в першу чергу дбали про

власну кишеню, а не про церковні справи. Розквітала торгівля духовними посадами, протекціонізм, моральна розпуста духовенства, яке в масі своїй було малоосвіченими, а то й зовсім неграмотним. Все це викликал о гостре незадоволення свідомої частини українського суспільства. Ось що писав з цього приводу один із моральних стовпів православ'я Іван Вишенський: «Хай прокляті будуть владики, архімандрити й ігумени, котрі монастирі поспустошували та й фільварки собі з місць святих поробили, й самі тільки з слугами та приятелями в них тілесно та по - худоб'ячому переховуються; на місцях святих лежачи, гроші збирають; ...приятелів збагачують, розкіш свою поганську сповняють, замість богослов'я й уваги до справжнього життя вчаться облесливості, хитрості людської, брехні, щекарства й викрутасів чортівського пустомельства...»[3]

Моральна деградація, жадібність, здирство та невігластво значної частини православного духовенства непокоїли й викликали гнівний осуд духовної еліти України - письменників-полемістів, які групувались навколо князя Константна - Василя Острозького. Серед них - Герасим і Мелентій Смотрицькі, Іван Вишенський, Лаврін і Стефан Зизанії, Захарій Копистенський. Особливо полум 'яно і з глибоким душевним болем писав про православ'я у своєму знаменитому «Треносі» Мелентій Смотрицький.

Боротьба за чистоту православ'я була тісно пов'язана з розвитком духовного життя українського народу. Вона означала, з одного боку, збереження самобутності, вірності народним традиціям, з другого - очищеі ня від усього того, що принижувало гідність і честь людини, розбещувало й духовно її калічило. Провідна роль в цьому процесі належала церковним православним братствам, деяким культурно-освітнім центрам, серед яких на першому місці була Острозька академія, друкарня та гурток вчених і письменників. їх діяльність свідчила про залучення українського духовного життя до основних напрямків розвитку європейської культури. Ідеологія їх та практична діяльність були пронизані ідеями протестантизму. Наприклад вимога обирати святенників ти архієреїв, права на їх усунення з посад у випадку н ^відповідальності їх дій та поведінки слову Божому. Про це свідчать також гуманістичні, ренесанські та реформаційні ідеї, які були притаманні їх творам.

Що ж стосується козацтва, то воно тільки в кінці XVI ст. почало усвідомлювать себе лідером українського народу, захисником трудового люду від польського поневолення. В 90-х роках цього століття відбулись два перших грізних повстання під проводом православних козацьких проводирів Х. Косинського й Є. Наливайка. І хоч релігійні мотиви тоді ще повсталими козаками, селянами та міщанами не висовувались на передній план, але вони тісно переплітались із прагненням простого люду знищити польське поневолення й гноблення. Ці повстання були початком масового антикатолицького руху на території України і в якісь мірі розпушенням ґрунту для протестантизму.

Ідеї Реформації у вигляді протестантизму докотились до української землі лише в другій половині XVI ст. Жорстоке соціально-політичне гноблення прискорило консолідацію козацтва й народних мас для боротьби проти іноземного поневолення.

Критика православного духовенства з боку братчиків і діячів культурно-освітніх центрів означала підтримку національної церкви, а не її реформування, як це було в Західній Європі. Тому реформаційні ідеї й не могли пустити глибокі корені серед широких мас і стали лише стимулом для подальшого культурно-духовного їх розвитку.

Головною соціальною базою протестантизму була українська шляхта, яка уявляла собою панівні верстви населення.

Занепад візантійської культури, проникнення західноєвропейських ренесанських ідей водночас загрожували нівеляцією укра' нської автохтонної культури, розірваністю традицій. Це й змушувало українську еліту шукати оптимальних форм збереження власних культурних традицій та одночасно адаптувати чужі. Ось чому національно-культурне відродження України з кінця XVI ст. набуло виразних національних ознак. Це було відображення своєрідної конкретизації загальноєвропейських зрушень.

Якщо в Західній Європі роль національної церкви виконував протестантизм, то в Україні цю функцію поряд з православ'ям взяло на себе уніатство. Воно теж відігравало певну роль в збереженні українських духовних традицій.

Особливості Реформації в Україні полягали в слідуючому.

В першій половині XVI ст. на території України на зміну удільно-князівському прийшло магнатсько-шляхетське панування. Така зміна прямо пов'язана з переходом українських земель від Литви до Польщі. Якраз в Польщі в той час відбувався процес економічного й політичного піднесення шляхти. Ця країна поступово перетворювалась в шляхетську республіку. Зростання впливу шляхти водночас призводило до посилення її боротьби з іншими панівними станами - магнатами й католицькою ієрархією.

І все ж, протестантський рух в Польщі не набув національно-визвольного характеру, як це було в Західній Європі. Бо шляхта вбачала в протестантизмі лише засіб досягнення вузькостанових цілей і залишалась байдужою, а то й ворожою до радикалізму, небезпечного усталеному порядку. Тому ідеї шляхетської Реформації були чужими польському трудовому народу.

Особлива ситуація склалась в Україні. Тут шляхетський стан формувався з родовитого українського боярства. Набираючись економічної й політичної сили, українська шляхта вела нелегку боротьбу за свої права. Не витримуючи конкуренції з польською елітою, вона у масі своїй піддалась натиску політики полонізації. Це спричинило тенденцію її денаціоналізації й переходу в католицизм.

Ополячена частина української шляхти й становила соціальну основу протестантизму (нововірства). Вона відривалась від національного ґрунту та національних традицій, проте з другої половини XVI ст. шляхта стала ближчою до народу і почала «єднатись з козаччиною та селянством» у боротьбі проти магнатів.

Серед українських магнатів було мало прихильників протестантизму, бо вони прагнули відродити власне всевладне становище й тому орієнтувались на панівну, державну релігію. Після спаду реформаційно-протестантського процесу в Україні й посилення репресій проти нововірців, українська аристократія перейшла в католицький табір. Питання віри для неї завжди поступалися економічним і політичним інтересам.

Показовою в цьому плані являється історія династії князів Острозьких. Так, нащадки Костянтина-Василя Острозького, відомого «оборонця старо-батьківської віри од унії»[4] та національних інтересів, стали католиками. Його онука Гання Ходкевич не посоромилась заснувати на місці знаменитої Острозької академії єзуїтську колегію [5]. Подібна історія спіткала й протестантський рід Радзивіллів. Сини патрона протестантів Миколи Радзивілла Чорного не тільки перейшли в католицизм, а й стали жорстокими переслідувачами протестантів. Вони заохочували знищення протестантської літератури, фізичні репресії проти нововірців [6].

Що ж стосується нижчих верств населення - трударів, то вони не просто були байдужими до протестантизму, а здебільшого ставились до нього вороже, як чужого народним традиціям, як «вірі панів», як «вірі чужинців», небажаної на території своєї Вітчизни. До цього потрібно додати, що протестанти (вони ж католицькі й православні пани) підтримали насаджуваний польським королем середньовічний принцип «чия країна того й віра». Це викликало хзилю протестів селян і міщан, як і те, що протестантські церкви часто розміщались *у* культових спорудах католицьких і православних церков.

Крім цього нагадаємо що в XVI ст. православна церква знаходилась у глибокій моральній кризі. Ще Люблінська унія позбавила її державного статусу. І як наслідок - вона стала здобиччю католицької й протестантської церков. Дмитро Дорошенко влучно замітив: «значення православної церкви падало в міру того, як князі й пани все більше наверталися до католицтва, і православ'я лишалося вірою переважно нижчих верств населення» [7].

На кінець XVI століття протестантизм в Україні досяг найвищої для себе вершини. Але не ставши виразником національних інтересів, він не зміг виконувати функції національної української церкви, потрапив в епіцентр протиборства між католицизмом і православ'ям. Це змусило протестантів втягнутися в політичну боротьбу, в який, позбавлений підтримки «знизу» і «зверху», протестантизм був приречений на політичну смерть.

Щоправда, для певної частини українського шляхетства протестантизм став своєрідною формою втілення в життя проєвропейських політичних настроїв, державно-республіканських ідеалів. Але їм не судилось реалізуватись. Назрівання національно-визвольної революції українського народу відбувалось під власними національними лозунгами. Реально протестантизм виявився неприйнятним для народу, в якого було надто розвинуте почуття національної гідності, патріотизму, любові до своєї землі, до своїх традицій, до своєї православної віри. Ці риси національного характеру в повній мірі проявились в середині XVII століття, коли навіть українські діти приймали участь у боротьбі за визволення рідної землі з-під польського панування.

Досліджуючи проблему раннього /світанкового/ протестантизму в Україні, більшість дослідників вважає що він все-таки вплинув на культурно-національне відродження, яке яскраво проявилось в тенденції національного самовизначення. На думку Івана Огієнка /Митрополита Ілларіона/, це глибоко розумів Костантин Острозький, який був найяскравішою фігурою XVI століття. Він «збирав до свого столичного міста всіх, кого міг дістати. Навіть протестантів, коли вони погоджувались боронити український народ; такими були, наприклад, Христофер Філалет-Бронський, Мотовило й інші. Взагалі ж князь кооперував з протестантами, але тільки тоді і для того, щоб разом боронитися проти войовничого католицтва» [8].

Накінець відомо, що протестантські громади діяли головним чином в Західній Україні. Він був тут важливим чинником єднання з європейською культурою.

І так, світанкова зоря протестантизму в Україні загорілась в XVI столітті. Появившись на території України як протестна ([юрма проти засилля папізму, протестантизм поширився лише на західноукраїнських окатоличених землях. На більшій частині території України він не одержав підтримки серед православного населення, яке боронило батьківську, православну віру. Проте, реформаційні ідеї протестантів зіграли певну роль в духовно-культурному відродженні. Носії цих ідеї стали містком, що звя'зував український народ з європейською наукою культурою й освітою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Русин П. В. На світанку протестантизму в Україні. - США. 1996, С.5.
2. Там же: С.6
3. Там же: С.7
4. Огієнко І. Українська культура. - К., 1991, С.31
5. Любащенко В. Історія протестантизму в Україні. - Л., ' 995, С.45
6. Там же: С.46
7. Дорошенко Д. І. Нарис Історії України. - Л., 1991, С.168
8. Митрополії Ілларіон. Князь Константин Острозький. К., С.47

АУЦЬКО-ОСТРОЗЬКИЙ ЄПИСКОП КИРИЛО ТЕРЛЕЦЬКИЙ: ПИТАННЯ ОЦІНКИ ДІЯЛЬНОСТІ

Кралюк П.М.
м.Острог

Кирило Терлецький, відомий передусім як один із ініціаторів Берестейської унії, належить до найбільш контроверсійних фігур в історії церкви України та Білорусії. Противники унії спеціально намагалися закцентувати увагу на аморальності (чи навіть злочинності) Кирила Терлецького. Це простежується в «Посланні до єпископів» Івана Вишенського, «Апокрисисі» Христофора Філалета, «Пересторозі» - творах, автори яких були сучасниками цього ієрарха. Значною мірою саме завдячуючи цим творам витворився негативний образ Кирила Терлецького в українській історіографії. При чому рівень негативу був настільки великий, що навіть греко-католицькі історики намагалися не звертати особливої уваги на цю постать.

Однак, на нашу думку, варто було б відійти від заангажованого розгляду фігури Кирила Терлецького й осмислити його в контексті українських реалій кінця ХУІ - початку